

Múlt, ahogy parancsolja: politikai időutazás a középkorban – magyar és orosz példák

*Aki uralja a múltat, az uralja a jövőt,
aki uralja a jelent, az uralja a múltat is.*
George Orwell

Ez a kiállítás azzal foglalkozik, hogyan próbálja befolyásolni a politika a múltról alkotott képünket, ennek szemléltetésére gyűjtött össze az elmúlt évtizedek magyar és orosz szellemi életéből számos példát, egy meghatározott területtel, a középkorral foglalkozó megnyilvánulásokból.¹

Miért épp a középkort választottuk? Részben azért, mert ez a kiállítás rendezőinek a szakterülete, akiknek többsége a CEU Medieval Studies tanszékéről került ki. De talán ennél több is indokolhatja a témaválasztást. A rendszerváltás után általában megélné a szélesebb közönség érdeklődése a középkor története iránt. Ennek mi, középkorkutatók, először nagyon örültünk, azután némi zavarodottsággal kezdtük értelmezni a felszínre törő új és ősrégi értelmezések mögött rejlő motivációkat. A CEU Középkortudományi Tanszék nemzetközi diáktársaságának anyag-

gyűjtésére támaszkodva 2006-ban már rendeztünk itt, a Centrális Galériában egy nagy kiállítást *Ragályos középkor a posztkommunista Közép-Európában (Contagious Middle Ages in Post-Communist Central Europe)* címmel.² Akkor ennek az újszerű „középkor-használatnak” az ijesztő sokszínűsége tűnt fel nekünk: a középkori műemlékeket pusztító, az „ősi” területek birtoklásáért folytatott gyilkos háború a szétbomló Jugoszláviában egyfelől, és a pompás millenniumi ünnepek, az ambiciózus (de gyakran hiteltelen) épület-újjáépítések másfelől. Továbbá a felemelkedő új szentkultuszok a rendszerváltozás után bőséges állami támogatáshoz jutott egyházakban, másrészt pedig az egyre népszerűbb újpogány mozgalmak. És persze a középkori történelem békés és harci színtereit újrajátszó fesztiválok: középkori vásári kézműves-ség, ruhák, ételek, lovagi tornák, az íjlesztő lovasnomád harcművészet. Az „új középkor” kultuszához világsikerű regények, filmek és tévésó-

¹ A kiállítás a Blinken – Nyílt Társadalom Archívumban (Open Society Archives / OSA) volt látható 2025. április 16. és május 25. között. Az alábbiakban a kiállítás megnyitóbeszédének szerkesztett változatát adom közre.

² A kiállítás anyagát bemutató képi és szöveges dokumentációt ld. <http://w3.osaarchivum.org/files/exhibitions/middleages/>

rozatok adtak romantikus hátteret, ilyen volt *A Gyűrűk Ura*, *A katedrális*, *A Trónok harca* és *A vikingek*. Ennek a hangulatnak a jegyében a 2006-os kiállítást a középkori harcművészet fiatal magyar szakértőinek kardcsörtéjével nyitottuk meg, volt több olyan diákunk, aki a bemutatón maga is beállt kipróbálni, hogy ez milyen élmény.

A középkorkutatás területén a 20. század végén világszerte kialakult egy új diszciplína, a részben valós, részben kitalált tradícióon alapuló modern középkorkultusz megnyilvánulásait vizsgáló *medievalism*. Az angol szó jól tükrözi azt a különbséget, ami az egy évezrede letűnt kor nehezen megismerhető valósága és a saját korunkban újra átélni próbált más életforma, újra felépített várak, rekonstruált harci játékok, új vallási kultuszok között van. Érdekes, hogy magyarul a *medievalism* terminusnak nincs megfelelője. Nálunk az angol „reenactment”, vagyis „újrajátszás”, és a „revival” vagyis „felélesztés” helyett e jelenségeknél inkább „hagyományőrzésről” beszélnek, ami egy szögesen ellentétes felfogásról árulkodik. A szóhasználat különbségei érzékeltetik napjaink középkorkultuszának kétféle értékelését. Kiállításunk arra törekszik, hogy a világszerte használatos kritikai megközelítés kategóriái segítségével vegye szemügyre ezeknek a megnyilvánulásoknak az üzenetét.

Az elmúlt két évtizedben a középkorkultusz területén (is) egyre nagyobb teret nyert egy olyan történelmi megközelítés, amit történelmi revizionizmusnak nevezhetünk. Az elfogadott történelemkép átértékelését nemcsak szélsőséges nézetek képviselői hangoztatták; egyes poli-

itikai pártok, kormányzati vezetők a saját ideológiai céljaik szolgálatába próbálták állítani ezt. Több ilyen, „őstörténettel”, középkorral kapcsolatos megnyilvánulás szenvedélyes vitához vezetett az elmúlt évtizedek magyarországi közéletében. Mostani kiállításunk erre a jelenségre irányítja a figyelmet, ezt tükrözi a címe: *Múlt, ahogy parancsolja? Politikai időutazás a középkorban*.

Tudjuk, hogy hasonló jelenségek sok más országban is megfigyelhetők, a 2006-os kiállításunk közép-kelet-európai összehasonlítása nagyon tanulságos volt, de felhozhatnánk hasonló skandináv, francia, angol vagy akár amerikai példákat is. Ezúttal egyetlen párhuzamos példát állítottunk a magyar jelenségek mellé, Oroszországot, bemutatva sok hasonlóságot – és persze különbségeket is – azt szemléltetve, hogy a két ország két teljhatalmú politikai vezetője, Orbán Viktor és Vlagyimir Putyin, valamint politikusgárdájuk hogyan próbál támaszkodni a középkor saját politikai céljaik jegyében hajlítgatott újraértelmezésére.

A következőkben röviden bemutatom a kiállítás tematikáját. A Centrális Galéria kiállítótermének közepén egy jurta áll, ami a magyarság keleti eredetével kapcsolatos vitákat idézi fel. Benne a „hun és türk tudatú” népek legnagyobb magyar hagyományőrző fesztiválja, a 2008 óta Bugacon két évente megrendezett „törzsi gyűlés”, a Kurultáj történetének első tíz évét felidéző film részletei, jurtabútorok, sámándobok, mellette hun süveges népviselet, tarsoly, nyilvesszők. A Kurultáj programjairól és más hasonló hagyományőrző rendezvényekről további tablók is látható részletes anyag.

Olvasható például egy antropológus részletes beszámolója az itt megfigyelhető színes kavalkádról, ami önmagában sok érdekes, értékes és joggal népszerű élményt kínál a résztvevőknek. De hozzátartozik az is, hogy ez a szerepny civil támogatással induló kezdeményezés 2010 után Lezsák Sándor, az Országgyűlés elnöke fővédnöksége mellett zajló esemény lett. Rövid idézet Lezsák 2020-ban tartott

beszédéből: „A világpolitikai történések minden eddiginél jobban vetítik előre a nyugati világ zavarait, olykor már kaotikusnak tűnő állapotát, ellentmondásait, de a történelmi gyökereihez visszatért keleti világ viszont felemelkedőben van. Mi, magyarok már évtizedekkel ezelőtt felismertük ezt a folyamatot, és napjainkban is tovább kell erősítenünk hídszerepünket a két világ között.” A Kurultáj évről évre egyre jelentősebb állami támogatást kapott, tavaly már 700 millió forintos sor lett az állami költségvetésben. 2022-ben Kövér László, az Országgyűlés elnöke mondott itt harcias Nyugat-ellenes megnyitó beszédet.

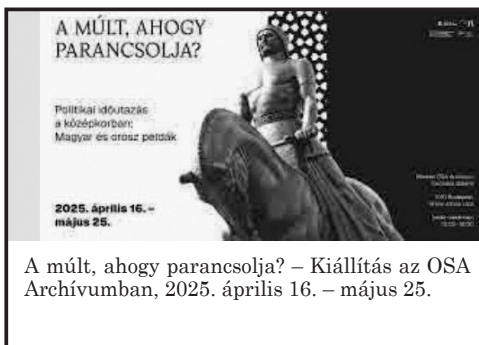
Az itt felállított jurta felidézi, hogy a magyar középkorral foglalkozó, politikai jelentőségű viták között az elmúlt évtizedben a hun–magyar rokonság kérdése váltotta ki a legnagyobb visszhangot. Erről a középkori eredetű, a magyar történelmi tudatban sok évszázadon át evidenciaként nyilvántartott és büszkén hangoztatott elképzelésről a finnugor nyelv-

rokonság 18. századi felfedezése és a modern történettudomány 20. századi elemzése óta kiderült, hogy „kitalált tradíció”. Ezt a tudományos álláspontot azonban a magyar közvélemény egy számottevő része

mind a mai napig nem hajlandó elfogadni. Ennek a közelmúltban újra felerősödő ellenkezésnek a 21. század elején először a szélsőjobboldali mozgalmak adtak hangot. A Jobbik 2009-ben felhí-

vást tett közzé „a finnugor rokonságelmélet egyeduralmának megszüntetésére”: kijelentve, hogy „a finnugor származás elméletének kidolgozására a Habsburg-ház politikai megrendelésére, a magyar nemzeti öntudat tudatos megroppantása céljából került sor”, és „alternatív” szakértők sorát vonultatta fel a hun–magyar rokonság valódiságának bizonyítására, követelve egy őstörténettel foglalkozó tudományos intézet felállítását. Erre egy évtizeddel később a negyedik Orbán-kormány sort is kerített. Kásler Miklós, aki e kormányban megkapta az „emberi erőforrások minisztere” tárcáját, 2018-ban impozáns költségvetéssel megalapította a Magyarságkutató Intézetet, és kinyilatkoztatta, hogy reméli, hogy ez az új intézet egyszer s mindenkorra „véget vet a régi türk-finnugor hipotetikus eredetvagy nyelveredetvitának”.

A vita „véget vetéséhez” ekkor került elő egy új fegyver, az archeogenetika. A Szegedi Tudományegyetem Török Tibor által ve-

zetett Archeogenetikai Kutatócsoportja már 2017-ben nagy feltűnést keltett azzal a bejelentésével, hogy vizsgálatai szerint a honfoglalók ősei mégiscsak hunok voltak, sőt már az avarok magyarul beszéltek. Ezt a hírt a szélsőjobboldali sajtó nagy ujjongással fogadta: „Ettől dührohambot kaphat az akadémiai közösség” – írta a *Pesti Srácok*. A frissen alakult Magyarországi Kutató Intézet Török Tibor tanítványát, Neparáczki Endrét alkalmazta régészeti vizsgálataira, és hamarosan jött tőlük az újabb szenzációs híre: III. Béla maradványainak archeogenetikai vizsgálata alapján megállapították, hogy „R1a haplocsoportba tartozik, ami azt jelenti, hogy az Árpád-ház tagjai egészen biztosan eurázsiai, nem pedig finnugor eredetűek”. Noha ebből nem sok következtetést lehetett levonni a honfoglaló magyarság egészének genetikai hovatartozásáról, ettől kezdve a Magyarországi Kutató igazgatója, Horváth-Lugossy Gábor, tudományos vezetője, Makoldi Miklós és Neparáczki Endre minden lehetséges kormánypárti médiában úgyszólván hetente elmondták, hogy „a finnugor rokonság teljes kamu, a magyarok szkíta-hun származását ma már genetikai kutatások bizonyítják”. Ahogy az intézet honlapjára feltett – a közelmúltban bekövetkezett tudományos vezető- és szemléletváltás ellenére még mindig ott látható –, Ágoston Balázstól származó idézet összefoglalja: „Im már kétségbevonhatatlanul bizonyított tény, hogy a magyarság a szkíták, a hunok és az avarok, egyszóval azon eurázsiai íjfénytő sztyeppei kultúra szerves örököse, amelynek első képviselői bizonyíthatóan legkésőbb hatezer évvel ezelőtt jelen

voltak a Kárpát-medencében. Nem kérdés többé, hogy az avarok jelentős hányada magyarul beszélt, és az is egyértelmű, hogy már a hunok egy része is keresztény hitű volt – ennek fényében értelmezendő az akkori, aberrációkba és cinizmusba fulladva pusztuló Nyugatot büntető Isten ostora.”

Egyáltalán nem áll szándékunkban a régészeti kutatást a molekuláris biológia eszközeivel forradalmasító archeogenetika új történelmi megfigyeléseinek lekicsinylése, a probléma az ezekből levont elhamarkodott és zavaros történelmi következtetésekkel van. Az archeogenetika sokféleképp hasznosítható, kiállításunk első tablóin bevezető áttekintést adtunk e tudományág módszereiről és elméleti megfontolásairól, és bemutattunk két másik ezzel foglalkozó magyar kutatócsoportot is. Az osztrák, német és amerikai együttműködéssel dolgozó, az ELTE tanszékvezetője, Vida Tivadar által vezetett Histo-Genes projekt a módszert a Kárpát-medencei avar népesség társadalmi struktúrájának megismerésében hasznosította. A HUN-REN Archeogenetikai Intézetének a közelmúltban nyilvánosságra került, nagyszámú mintán alapuló eredményei pedig azt igazolták, hogy a honfoglalás idejére a Kárpát-medence leleteiből mind a hunok, mind az avarok keletről érkező genetikai komponensei eltűntek; a honfoglaló magyarok nem velük, hanem a helyi lakossággal keveredtek.

A régészettel kapcsolatos vitákról áttérve a történelmi adatok és hagyományok értékelésére, kiállításunk bemutatja, hogy az utóbbi két évtizedben hogyan virágzott fel újra Attila kultusza az elitkultúra és a

népi kultúra világában: Szörényi Levente és Lezsák Sándor rockoperája, Vidnyánszki Attila Bánffy Miklós műve nyomán rendezett *Isten ostora*-darabja, másrészt a Pilisben Attila és Árpád sírját keresők (köztük ugyancsak maga Szörényi Levente), a tápiószentmártoni gyógyító kisugárzású Attila-domb és a zsadányi Attila-fapalota.

Ehhez az Attila-kultuszhoz 2010 után csatlakozott a legfőbb politikai hivatalosság: 2010-ben Kövér László és Hende Csaba még csak egy magánterületen avatott Attila-szobrot, de ezt a következő években számos újabb Attila-szobor felállítása követte. 2022-ben Ópusztaszeren az Attila-szobrot Kásler Miklós avatta fel ékesszóló beszédben. „A magyar »hőstörténelem« három kulcsfigurája, Attila, Árpád és Szent István nemcsak egy etnikumhoz tartozik – mondta –, hanem egy gondolatiság, egy szellemiség fogja őket össze, és ez az a példa, amely bűvópatakként, időről időre, már a Habsburg-uralom időszakától egészen napjainkig mindig megjelenik, mindig összetartja a nemzetet, mindig meghatározza, hogy hogyan éljünk, mit tegyünk, és mi felé törekedjünk.” A legnagyobb visszhangot az váltotta ki, hogy a „keleti nyitáson” munkálkodó Orbán Viktor 2018-ban a Türk Államok Szervezete (TÁSZ) tanácsának 6. Csúcstalálkozóján, Biskekben a következőket jelentette ki: „Magyarok vagyunk, magyarul beszélünk. Ez egy egyedülálló és különös nyelv, amely a türk nyelvekkel áll rokonságban... egy Nyugaton élő keresztény nép vagyunk, amely a hun-türk eredet alapján áll, a magyarok magukat Attila késői leszármazottjaként tartják számon.” Újabban

ehhez csatlakozott a *Mandiner*-ben 2024–25-ben megjelent, *Attila a miénk című* cikksorozatával Schmidt Mária is: „Attiláról a dicső győzelmek, a merészség, a vitézség, a hatalmas küzdeni tudás, a férfias erő, a bátorság, a szervezési és vezetési zsenialitás jut mindenkinek az eszébe. Attila személyében a lenézett, barbárnak tartott és semmibe vett Kelet kért helyet a magabiztos és elkényelmesedett hegémontól: Rómától” – olvasható e cikkben, mely – a kormány külpolitikai főcsapását alátámasztandó – Attilában leli fel az „elkényelmesedett” nyugati „hegemónnal” bátran szembeszegülő erőskezű vezető példaképét.

A kiállítás további tablói sorra veszik a középkori magyar történelem politikai szándékokkal történő – és a történettudomány szakmai álláspontját több helyen elutasító – újraértékelésének további állomásait: a „hivatalos értékelés” által – úgy mond – elhallgatott 907-es pozsonyi csata magyar győzelmének „proteszt”-kultuszát, évenkénti kosztyűmös/ fegyveres újrájátszását. Ehhez kapcsolódott a Magyarságkutató Intézet által 2020-ban készített animációs film, amely a történelmi források meghamisításával azt sugallta, hogy a „Nyugat” a honfoglaló magyarok „kiirtását” tűzte ki célul, de csúfosan felsült. A film bemutatását botrányhangulatú vitasorozat, a két kritizáló belső munkatárs kirúgása követte, de néhány év múltán az intézet megújult vezetősége is elhatárolódott saját korábbi produkciójától.

A saját kiállítás kitér a honfoglaló magyarság legnépszerűbb – de politikailag igencsak terhelt – szimbóluma, a turulmadár körüli vitákra. A budapesti Hegyalja úton 2005-ben

felállított Turul-emlékmű körüli szélsőjobboldali csatározások után 2012-ben itt e téren is maga Orbán Viktor lépett színre az ópusztaszeri Turul-szobor felavatásánál mondott beszéddel. Idézem: „A Turul *ősképe* a magyarok ősképe. Beleszületünk, akár csak a nyelvünkbe és a történelmünkbe. Az *ősképe* a vérhez és a szülőföldre tartozik. Onnantól, hogy magyarként világra jövünk, a mi hét törzsünk köt vérszövetséget, a mi Szent István királyunk alapít államot, a mi seregeink vesztenek csatát Mohácsnál, a turulmadár pedig a mi, a most élő, a már meghalt és az ezután megszülető magyarok nemzeti azonosságának jelképe.”

A kiállítás bemutatja Szent István kultuszát, amelynek napjainkig tartó újabb fellendülése már a késői Kádár-korszakban bemutatott nagy sikerű *István a király* rockoperával kezdődött. Ezt grandiózus szintre emelték a millenniumi ünnepek, amikor Szent István ereklyéit a kormány Budapestre utaztatta, és országszerte 69 új Szent István-szobrot állíttatott. Mindebben zászlólengetős szoboravató beszédekkel Orbán Viktor központi szerepet vállalt. Felidézzük a 2000-ben a Parlamentbe átszállított és alaptörvénybe foglalt Szent Korona hivatalos és nem hivatalos („alternatív”) kultuszát, valamint a közelmúlt történelmi filmjei segítségével fényesebbre retusált középkori történelmünket az Aranybulla, a tatárjárás idejétől egész a nándorfehérvári győzelemig.

Hogyan kapcsolódik mindehhez a kiállítás másik fele, az orosz példák sora? Magyar szemmel igencsak tanulmányos megtekinteni, mennyire hasonlóan központi szerepet játszik

az emlékezetpolitikában a két ország politikai vezetője. Az orosz közélettel kapcsolatos fontos vitában, a Rurik-ház varég vagy szláv eredetének eldöntésében ott is előkerül az archeogenetika fegyvere, és Vlagyimir Putyin személyesen is érdeklődést tanúsít e történelmi vitakérdés iránt. Szent Vlagyimir kultuszának minden korábinál erőteljesebb felívelése igen hasonló Szent István magyarországi kultuszához. Annyi különbséggel, hogy Kirill pátriárka révén az egyház ott sokkal aktívabb szerepet vállalt az új politikai színvonalú kultusz fellendítésében, mint nálunk.

Sajátos helyzetet teremtett az Ukrajna ellen folytatott háború ebben a tradícióban: kezdve az Ukrajna és Oroszország között 2008-ban és 2010-ben kialakult vitával, hogy melyik állam tekintheti saját megalapításának a Kijevi Rusz 988-as kereszténységre térését, egész addig, hogy az orosz iskolai tankönyvekből mára eltűntek a középkori Kijevre történő utalások. Az átpolitizált orosz középkorképben fontos tényező a nyugati kereszténységgel szembeállítható ortodoxia forrása, Bizánc. Vlagyimir Putyin kétszer személyesen is ellátogatott az Athosz hegyi orosz Szent Panteleimon kolostorba (2005-ben és 2016-ban), ahol egyébként kedvvel fényképeztette magát a bizánci császárok számára készített piedesztálon.

A háború idején a 13. századi, ugyancsak szentként tisztelt nagyfejedelem, a svédek ellen győztes és a mongolokkal kiegyező Alekszandr Nyevszkij kultusza az Ukrajnában megszállt városokban felemelt szobrokkal és az orosz hadsereg kultuszára emelt székesegyházban hirdeti a győzedelmes orosz seregek diada-

lát. Mindehhez Vlagyimir Putyin és Kirill pátriárka beszédei adnak történelmi és ideológiai hátteret.

Végül pedig: a politikai időutazás szélesebb kontextusa Oroszországban is igen kiterjedt, történelmi fesztiválok, középkorias harci játékok, történelmi filmek, középkori tematikájú számítógépes játékok, időutazó regények (*popadanci*) járulnak hozzá a felülről meghatározott új történelemkép terjesztéséhez.

Milyen következtetések vonhatók le a középkori történelem politikai szolgálatba állításának itt bemutatott példáiból? A kiállítás rendezői ezt a közönségre bízzák. (Itt említenem kell a kiállítás társkurátorát

a kiállítás társkurátorát, Tóth G. Pétert, a dokumentáció összeállításán dolgozó Kanyó Ferencet és Olga Kalashnikovát, valamint a kiállítást rendező Székely Katalint és Nemzetes Ferencet.)

A magam nevében csak annyit mondanék: ne tévesszük össze az emlékezetpolitikát a történelmi ismeretekkel – az előbbi egyértelmű útmutatásaival ellentétben az utóbbi következtetései áttételesek, vitatottak, kritikai értékelést igényelnek. De ahhoz nélkülözhetetlenek, hogy az emlékezetpolitika görbe tükre helyett tárgyilagos tájékoztatást adjanak a múltból, és leleplezzék az előbbi torzításaiból táplálkozó hamisságokat.

Gulyás Andrea Katalin: Vízpisztoly 2.